

Јован М. ГОРДИЋ*
Правни факултет Ниш

БИТНИ ЧИНИОЦИ ПРАВА НА ОДБРАНУ ОКРИВЉЕНОГ У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ

Апстракт: У међународној и националној правној теорији, због универзалног и индивидуалног значаја дефинисана су основна људска права. Право на одбрану окривљеног је једно од њих.

С обзиром на то у правној, политичкој, безбедносној теорији, предметни садржај је садржајно и прецизно разрађен у готово свим битним документима међународног карактера. Процесне гаранције окривљеног прокламоване су међународним документима, како универзалног тако и регионалног карактера. Правом на одбрану (као комплексним скупом права и дужности) може се дефинисати процесни положај окривљене стране. У раду ће бити обрађени само неки битни чиниоци међународних стандарда права на одбрану.

Кључне речи: људска права, окривљени, право на одбрану.

УВОД

Приликом обраде предметног садржаја, неопходно је појмовно одредити два битна категоријална појма, и то: појам окривљеног и право на одбрану окривљеног.

Законик о кривичном поступку (члан 2. став 2) даје појам окривљеног: „Окривљени, у ужем смислу, је лице против кога је донето решење о спровођењу истраге или против кога је поднета оптужница, оптужни предлог или приватна тужба“ (Законик о кривичном поступку 2021.). У научном фонду из области правних наука, не постоји општеприхватљива дефиниција појма „право на одбрану“, те се аутор из тих разлога определио за дефиницију права на одбрану проф. др Саше Кнежевића, коју исти дефинише као тековину „борбе за поштовање људских права окривљеног у кривичном поступку. Окривљени, штити свој интегритет и људско достојанство остваривањем одбране. Право на одбрану чини саставни део каталога основних

* Мастер, jovangordic@gmail.com

људских права, и представља основно право окривљеног у поступку“ (Кнежевић 1996: 2), односно, можемо да формулишемо и да „Право на одбрану подразумева комплексан скуп права и дужности, којима се дефинише процесни положај окривљеног“ (Гордић 2020: 1).

Основни циљ овог рада је да преглед битних чинилаца појма окривљеног и појма права на одбрану у међународном праву.

ПОЈАМ ОКРИВЉЕНОГ

Члан 2. став 2 Законика о кривичном поступку указује на податак да је окривљени лице против кога су покренуте одређене процесне радње попут „оптужнице, оптужног предлога или приватне тужбе“ (ЗКП 2021.), на тај начин то лице постаје странка у кривичном поступку. Оно што је од изузетног значаја за заштиту процесног положаја окривљеног, је претпоставка невиности. На међународној сцени, у Декларацији о правима човека и грађанина, у члану 9, дата је формулација: „Сваки човек се сматра невиним док не буде оглашен кривим“ (Декларацији о правима човека и грађанина 1789: члан 9). Слично је предвиђено и у члану 11, став 1. Универзалне декларације о правима човека УН где се прецизира: „да свако оптужен за кривично дело има право да се сматра невиним док се кривица не докаже на основу закона на јавном претресу у коме има потребне гаранције за своју одбрану“ (Универзална декларација о правима човека УН 1948: члан 11, став 1).

ПРАВО НА ПРАВИЧНО СУЂЕЊЕ

„Са покретањем кривичног поступка активира се механизам заштите друштвених вредности а самим тим се и ограничавају људска права окривљеног“ (Гордић 2020: 15).

Суштину овог права представља то да пресуда која се изриче окривљеном, а којом се ограничавају одређена људска права, може бити донета само уколико је омогућено суочавање окривљеног и тужиоца пред надлежним судом. Окривљеном се мора омогућити да износи своју одбрану на законом прописан начин.

У већем броју међународних документа, која се односе на предметну област, су прописани садржаји права на правично суђење, од којих у овом раду издвајамо два и то: Универзалну декларацију о правима човека (у даљем тексту Универзална декларација) и Међународни пакт о грађанским и политичким правима.

У Универзалној декларацији из 1948. године у чл. 10 наглашено је „свако има потпуно једнако право на правично и јавно суђење пред

независним и непристрасним судом, који ће одлучити о његовим правима и обавезама, и основаности сваке кривичне оптужбе против њега“. Овакве одреднице Декларације гарантују право на правично суђење, као и процесни положај окривљеног (Универзална декларација о правима човека УН 1948: члан 10).

Међународним пактом о грађанским и политичким правима (чл. 14) предвиђено је да оптужени има право да му буде суђено по одређеним, стриктно дефинисаним правилима. Прво и основно, суд који спроводи суђење мора да буде надлежан суд, који је истовремено независан од било које врсте утицаја и притисака на усмеравање тока суђења (Међународним пактом о грађанским и политичким правима 1966: члан 14). У истом документу предвиђа се „право на употребу матерњег језика пред судом, право на бесплатне адвокатске услуге уколико није у могућности да плати те услуге, могућност да испитује и издејствује испитивање сведока оптужбе. Исто тако, окривљени се не може приморати на сведочење против себе, нити на признање кривице. Такође предвиђено је да нико не може бити кривично одговоран и кажњен због дела за које је већ ослобођен или осуђен“ (Исто).

МИНИМАЛНА ПРАВА КОЈА СЕ ГАРАНТУЈУ КАО ПРАВА НА ПРАВИЧНО СУЂЕЊЕ

„Право на суђење пред независним, непристрасним и законом утврђеним судом“ (Гордић 2020: 16).

„У Извештају Комитета за људска права је децидно наведено да је то „апсолутно право које не сме да трпи било какве изузетке“ (Извештај Комитета за људска права 1993: 20).

Како би се право на правично суђење остварило, неопходно је да суд пред којим се поступак води буде компетентан. Компетентност суда у основи има две битне претпоставке и то пре свега: да суд мора бити надлежан у конкретном случају, када су у питању странке и кад је у питању предмет одлучивања.

Такође, неопходна је независност суда, пре свега због стварања претпоставки за правичну одбрану. Независност има обавезујући карактер. У различитим правним и политичким системима сусрећу се специфична решења. Као једна од могућности обезбеђења независности суда у теорији и пракси јесте систем поделе власти. Познато је да у демократским правним и политичким структурираним државама, подела власти представља механизам заштите независности суда, и то пре свега са становишта одбране и заштите од могућег политичког утицаја и утицаја на суд.

1. ЈЕДНАКОСТ ПРЕД СУДОВИМА

Ово право је гаранција сваком и свима равноправан приступ и третман пред судом. Овим правом искључује се било која врста дискриминације.

У Међународном пакту (члан 14. став 1) дефинисано је да: „свако има право да његова ствар буде правично и јавно саслушана од стране надлежног, независног и непристрасног суда” (Међународни пакт 1966. члан 14. став 1).

2. ЈАВНА РАСПРАВА

Право на јавну расправу једно је од основних права без којих је веома тешко остварити функционисање саме претпоставке невиности. Без начела јавности, не може се остварити право на правично суђење. Колики је значај овог права говори и чињеница да се овог начела само изузетно не мора придржавати.

„У Међународном пакту о грађанским и политичким правима (чл. 14. став 1) предвиђено је да је могуће искључење јавности изузетно ако би то било у интересу морала, јавног поретка или националне безбедности у демократском друштву, било када интереси приватног живота страна у спору то захтевају, или пак ако суд то сматра апсолутно неопходним, када би због посебних околности случаја јавност шкодила интересима правде. Међутим, свака пресуда донета у кривичним или грађанским стварима биће јавна, сем ако интерес малолетника захтева да буде другачије, или ако се поступак тиче брачних спорова или старатељства деце“ (Гордић 2020: 17).

3. ПРАВИЧНА РАСПРАВА

Окривљени у поступку је често страна која не поседује довољно правничког знања, као ни довољно информација о правима која му припадају. Да би расправа била правична, потребно је указати и обавестити окривљеног о његовим правима, која се односе на одбрану, а затим му омогућити приступ комплетном систему и механизму вршења одбране. Уколико се окривљеном омогући наведено, у том случају се поштује право на правичну расправу. Као пример непоштовања овога права, навешћемо случај када се окривљеном не би омогућило довољно времена како услов за припрему адекватне одбране. На овај начин би било повређено поменуто право.

4. СУЂЕЊЕ У РАЗУМНОМ РОКУ

Задатак суда јесте да се постара да се поступак спроведе у разумном року, односно у адекватном временском периоду. Битна чињеница везана за ово право јесте и та, што се окривљеном гарантује ово право за време комплетног поступка, а не само за неке његове фазе. И ово право регулисано је међународним актима.

У једном од њих, Међународном пакту (члан 9. став 3) прописано је: „да ухапшено или затворено лице мора у што краћем року да буде изведено пред судију, као и да ће се поступак суђења обавити у разумном року“ (Међународни пакт 1966 члан 9. став 3).

Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода у члану 5. став 3. предвиђа да свако лице против кога је покренут поступак „мора одмах бити изведено пред судију“, како би се испоштовао разумни рок за суђење (Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода 1950; ЗКП члан 68. став 8: 18).

„Уколико се кривични поступак неосновано отеже и не заврши у разумном року, долази до кршења основних људских права. Напомињемо да је ситуација још озбиљнија са становишта кршења људских права уколико је окривљеном одређен и притвор, а суђење траје предуго. На основу наведеног сматрамо да је неопходно што прецизније дати дефиницију појма разумни рок. Становиште је Европског суда за људска права да се разумни карактер трајања кривичног поступка процењује на основу следећих критеријума: сложеност случаја, понашање тужиоца и став надлежних власти“ (Гордић 2020: 19).

5. САСЛУШАВАЊЕ СВЕДОКА

„Право окривљеног да присуствује извођењу појединих доказних радњи произилази из одредаба међународних правних аката. Тако према одредбама члана 14. став 3. (тачка д и е) Међународног пакта о грађанским и политичким правима, окривљеном је загарантовано право да буде присутан суђењу као и да испитује или да издејствује испитивање сведока оптужбе. Слично је и предвиђено и одредбом члана 6. став 2. тачка д. Конвенције о заштити људских права и основних слобода, којим је прописано да окривљени има право да сам испитује или захтева испитивање сведока оптужбе. Одредбом Европске конвенције чл. 6. ст. 3. тач. 6. одређује постојање права окривљеног да захтева позивање сведока, као и обезбеђивање истих услова за саслушање сведока оптужбе и одбране.“ (Ибид).

У правној пракси Европског суда за људска права закључено је, да у случајевима у којима одбрани није омогућено саслушање сведока, односно када је онемогућено довођење у сумњу веродостојности сведока, сматра се да нису остварени предуслови за правично суђење.

6. ОДШТЕТА ЗБОГ ГРЕШКЕ СУДА

Савет Европе, у свом Извештају о тумачењу Протокола бр. 7 Европске конвенције, 1985, износи следећи став: „Наше мишљење је да се принцип правичности не поштује у случају „ако је учињен озбиљан пропуст у судском

поступку који је био на штету осуђеног“ (Извештај Савета Европе, о тумачењу Протокола бр. 7 Европске конвенције 1985.).

У овом случају, осуђени је оштећена страна и као таква има право да поднесе захтев за накнаду штете. Значај овог права видимо и у чињеници да је оно дефинисано и регулисано многим међународним прописима који се баве заштитом основних људских права. Према одредби Међународног пакта о грађанским и политичким правима из 1966. године: „Свако ко је незаконито хапшен или притворен има право на накнаду штете“ (чл. 9. ст. 4), а у случају „Када се коначна кривична пресуда доцније поништи или када је дато помиловање због тога што нове или новооткривене чињенице показују да је дошло судске заблуде, лице које је издржало казну на основу те пресуде биће обештећено у складу са законом, ако се не докаже да се неоткривање на време непознате чињенице у целини, или делимично, има њему приписати“ (чл. 14. ст.4).

Одбрана окривљеног

Међународни пакт о грађанским и политичким правима и Европска конвенција о људским правима и основним слободама, као и акти регионалног карактера баве се правом окривљеног у кривичном поступку и ово право дефинишу као „основно право окривљеног у кривичном поступку, право на одбрану чини саставни део каталога елементарних људских права садржаног у најзначајнијим међународноправним документима о правима човека“ (Гордић 2020: 20).

„Право на одбрану уздигнуто је на ранг уставног права чланом 24 Устава Републике Србије“ (Кнежевић 1996: 2).

Посебно је значајна претпоставка невиности, приликом остваривања права на одбрану. Наведена претпоставка се у пракси веома често занемарује, посебно код правно неуређених држава, иако је претпоставка невиности била предвиђена још Декларацијом о правима човека и грађанина из 1789: „Сваки човек се сматра невиним док не буде оглашен кривим“ (Декларација о правима човека и грађанина 1978: члан 9).

Такође и Универзална декларација о правима човека прописује да: „свако оптужен за кривично дело има право да се сматра невиним док се кривица не докаже на основу закона на јавном претресу у коме има потребне гаранције за своју одбрану“ (Декларација о правима човека УН 1948: члан 9).

Универзална декларација о правима човека из 1948. године

„Универзална декларација о правима човека из 1948 године, има посебан значај због тога што овај међународни документ настао под окриљем ОУН, тежи гарантовању права на одбрану. Значај ове декларације огледа се у томе да се њома тежи гарантовању права која се односе не само

на све државе, већ и на све људе. Универзалност декларације о људским правима УН из 1948. у ствари обухвата три области:

- 1) односи се на сваког човека;
- 2) предвиђа моралну обавезу сваке државе да поштује стандарде људских права постављене у Универзалној декларацији о људским правима УН, независно од тога да ли је држава независно од тога да ли је држава чланица УН;
- 3) представља минимални обим људских права које би државе требало да поштују.

Због правне природе међународних декларација, оне остављају могућност појединцу да се позове на исте, и тиме оствари своја гарантована права. Негативна страна јесте то, што је примена недовољно обезбеђена, јер не постоји императив примене већ само препорука.

Декларација је служила као основа за два обавезујућа споразума УН о људским правима: Међународни пакт о грађанским и политичким правима и Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима. Принципи декларације су разрађени у међународним уговорима као што су Међународна конвенција о елиминацији свих облика расне дискриминације, Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације жена, Конвенција о правима детета, Конвенција ОУН против тортуре.

Универзална декларација о правима човека предвиђа да је свима гарантовано „једнако право на правичност суђења, на јавност и непристрасност суђења“ (Универзална декларација о правима човека УН 1948. чл. 10). Осим тога оптужени, према одредбама Декларације, „се сматра невиним док се кривица не докаже“ (Исто чл. 11).

Такође, оно што је од изузетног значаја за кривични поступак, Универзална декларација поставља темељ онемогућавања „произвољности хапшења, притварања или протеривања“ (Исто чл. 9), као и одлагања „извођења на суд ухапшеног или притвореног лица, у најкраћем могућем року“ (Исто).

Међународни йактї о йрађанским и йолийичким йравима

Пакт се примењује од 23. марта 1976. године. За разлику од Универзалне декларације, Међународни пакт о грађанским и политичким правима доноси се у форми уговора са међународним дејством. Ратификацијом Пакта настаје обавезност примене, која се константно надзире.

Пактом се гарантује „правичност и независност судова; јавност се може искључити у интересу морала, јавног поретка или националне безбедности; установљена је претпоставка невиности; гарантује се и право да окривљени буде у најкраћем року обавештен о разлозима оптужбе против њега, на језику који разуме, као и да добије довољно времена да припреми одбрану, да му буде суђено у разумном року, да му се омогући да се брани сам или да ангажује браниоца, да испитује сведоке, гарантује се и право на бесплатну

правну помоћ тумачења уколико му је непознат језик на коме се води поступак као и да не мора да сведочи против себе или призна кривицу. Обезбеђења је и другостепеност у кривичном поступку као и право на обештећење и гарантује се поштовање начела *nebisinidem*“ (Међународни пакт о грађанским и политичким правима 1966, члан 14).

Евројска конвенција о људским њравима

Европска конвенција о људским правима примењује се од 1953. године. Овај међународни документ обрађује материју кривичног поступка базирану на начелима Универзалне декларације о људским правима. У члану 6. Конвенције разрађују се идентична начела која су установљена Декларацијом о људским правима.

Оно што представља најзначајнији напредак који је постигнут у области међународне регулативе кривичног поступка, је увођење заштите пред Европским судом за људска права.

Повеља Евројске уније о основним њравима

„Повеља Европске уније о темељним правима донета је 2000. године. Повеља је највиши хијерархијски акт ЕУ.

Повеља се базира на начелима која могу да се дефинишу као „недељиве, универзалне вредности које обезбеђују људско достојанство, слободу, једнакост и солидарност на начелима демократије и владавине права“ (Повеља Европске уније о основним правима 2000: 24).

„Гарантовано је право на делотворно правно средство пред судом, као и на правично суђење. Прописано је да свакоме треба омогућити право на саветовање, одбрану и заступање. У интересу делотворног приступа правди, странама који немају довољно новца биће омогућена неопходна правна помоћ. Такође и овде је гарантована претпоставка невиности, као и гарантовано право на одбрану. Начелом законитости, гарантовано је да се нико не може сматрати кривим за кривично дело извршено чињењем или нечињењем које у време када је извршено није представљало кривично дело, по унутрашњем или међународном праву. Исто тако, не може се изрећи строжа казна од оне која се могла изрећи у време када је кривично дело извршено. Уколико се након извршења дела казна законски умањи, примениће се блажа казна ка учиниоцу“ (Кнежевић 2007:30).

ЗАКЉУЧАК

Поред осталих прописаних основних људских права са међународног и националног (државног) становишта, одбрана окривљеног такође спада у ту категорију и има изузетну важност.

С обзиром на глобални значај, који се рефлектује и на индивидуални, групни, заједницу, народе и државе донет је велики број аката у међународној заједници, који се односе на предметни садржај. Ми смо у раду определили за обрађене, не умањујући значај других.

Обрадом предметног садржаја, дошли смо до сазнања да је у међународној правној регулативи право на одбрану адекватно прописано, као и гаранције права и обавезе окривљеног.

Наше истраживање је показало да је један од битних проблема неадекватна контрола у формалном и материјалном смислу.

Такође се из теорије и посебно праксе, из прошлости и актуелних дешавања уочава не постојање система контроле.

У циљу практичног остваривања права на одбрану окривљеног, битна претпоставка је изградња ефикасног и ефективног система контроле практичне примене докумената међународне заједнице у националне правне подсистеме држава.

Резултати истраживања су показали да је у том циљу било потребно формирати радни организациони облик (тело), чији састав би чинили стручњаци из појединачних држава, као чланови највишег тела за предметну област. То тело би по прописаним процедурама вршило контролу, уз предвиђене могућности предузимања санкција за не придржавање и неадекватну примену прописаних међународних норми у овој области.

Успостављање оваквог система би допринело остваривању битног основног људског права за сваког појединца у пракси, без обзира на националну припадност, расу, пол, порекло, идеолошку, политичку, економску, припадност међународним организацијама, итд.

Предвиђени модел би омогућио практично остваривање појединачних држава, односно сваког њеног грађанина, примену прописаних међународних норми права на одбрану, а тиме и на нивоу међународне заједнице.

ЛИТЕРАТУРА

- Гордић 2020: Јован Гордић. „Право на одбрану окривљеног –међународни стандарди и унутрашње право“. *Мастер рад*, Правни факултет Ниш
- Кнежевић 1996: Саша Кнежевић. „Међународноправни стандарди права на одбрану“. Зборник радова Правног факултета у Нишу. Правни факултет Ниш.
- Кнежевић 2007: Саша Кнежевић. „Монографија Заштита људских права окривљеног у кривичном поступку“. Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш.

ДОКУМЕНТА

Декларација о правима човека и грађанина из 1789. године.

Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода од 1950. године.

Законик о кривичном поступку („Сл. гласник“, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 и 35/2019) члан 68, став 8.

Законик о кривичном поступку („Сл. гласник РС“, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС),

Извештај Савета Европе, о тумачењу Протокола бр. 7 Европске конвенције, 1985

Комитет за људска права (Гонзалес дел Рио против Перуа, (263/1987), 28. октобар 1992,

Извештај Комитета за људска права, ШТОМ, (А/48/40), 1993, стр. 20.)

Међународни пакт о грађанским и политичким правима од 1966. године.

Повеља Европске уније о основним правима од 2000. године.

Универзална декларација о правима човека УН од 1948. године.

Jovan M. GORDIĆ

SIGNIFICANT FACTORS OF THE RIGHT TO DEFEND
THE DEFENDANT IN INTERNATIONAL LAW

SUMMARY

In international and national legal theory, basic human rights are defined due to their universal and individual significance. The right to defend the accused is one of them. Given that in legal, political, security theory, the content in question is substantively and precisely elaborated in almost all important documents of international character. The defendant's procedural guarantees were proclaimed in international documents, both of a universal and regional character. The right to defense (as a complex set of rights and duties) can define the procedural position of the defendant. The paper will deal with only some important factors of international standards of the right to defense.

Key words: human rights, defendant, right to defense.